

Стефан Јовановић¹
Немања Павловић²
Тара Шегрт³
Анђела Милинковић⁴

МАПИРАЊЕ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА ВОДЕНИЦЕ У СЕНОКОСУ

MAPPING THE CULTURAL HERITAGE OF THE WATERMILL IN SENOKOS

РЕЗИМЕ: Воденице на Старој планини, посебно у селу Сенокос, представљају значајне споменике народног градитељства и техничке културе који су вековима служили као кључна друштвена средишта руралних заједница. Нажалост, интензивна урбанизација, депопулација села и миграције становништва ка градовима изазвали су масовно напуштање, физичку деградацију и губитак аутентичности ових објеката услед нестручних адаптација. Текст наглашава неопходност интегралне заштите, која не раздваја материјално наслеђе од нематеријалног (знања, вештина и митова), јер пропадање једног директно угрожава опстанак другог. Кључ очувања лежи у прецизном културном мапирању, техничком документацији и укључивању воденица у савремене урбанистичке и туристичке планове ради обезбеђивања њихове економске одрживости. Квалитативне истраживачке методе, попут теренских обиласка и интервјуа, сматрају се неопходним за разумевање емотивног и друштвеног значаја који заједница придаје овим „живим споменицима“. Напослетку, прихватање начела о свеопштој вредности омогућава да се ово наслеђе посматра као добро свих људи, чиме се уједно чува самобитност и историјско лице српског сеоског предела.

Кључне речи: културно наслеђе, воденица, урбанизам, архитектура

ABSTRACT: The watermills of Stara Planina, particularly in Senokos, are significant monuments of folk architecture and technical culture, having served as vital social hubs for centuries. However, intensive urbanization and rural depopulation have led to widespread abandonment, physical decay, and a loss of authenticity through inexpert renovations. This text emphasizes the necessity of integral protection, bridging the gap between tangible and intangible heritages, such as traditional skills and myths—since the decline of one inevitably threatens the other. Preservation requires precise cultural mapping, technical documentation, and the integration of these structures into modern urban and tourism planning to ensure economic viability. Qualitative research, including fieldwork and interviews, is essential to grasp the emotional and social value these "living monuments" hold for the community. Ultimately, embracing the principle of universal value allows this heritage to be treated as a common good for humanity, thereby preserving the historical identity of the Serbian rural landscape.

Keywords: cultural heritage, watermill, urbanism, architecture

1. УВОД – ВОДЕНИЦЕ И УРБАНИЗАМ

Стара планина, као највиша планина источне Србије, представља специфичан ареал у којем су се током векова развила аутентична рурална насеља, обликована на основу повољних хидрографских и рељефних карактеристика (Љубљенов и Ротер-Благојевић, 2016). Према урбаној морфолошкој структури, ова насеља се класификују као „компактна планинска села“, која се даље деле на речно-планинске и речно-долинске типове (Љубљенов и Ротер-Благојевић, 2016). У том просторном контексту, село Сенокос, издваја се као значајан локалитет за проучавање народне архитектуре и техничких објеката, попут воденица (Dragan, Creţan & Terian, 2024).

Сенокос је традиционално сточарско насеље смештено на обронцима Старе планине, у оквиру општине Димитровград, и припада старопланинској микрорегији Горњи Висок. Налази се око 36 km североисточно од Димитровграда, на надморској

¹ Стефан Јовановић, студент основних студија на Универзитету у Београду- Филозофског факултета, одељење етнологија и антропологија; архитекта, Урбанистички центар доо, Београд. serheid13@gmail.com

² Немања Павловић, студент докторских студија на Универзитету у Београду- Филозофски факултет, одељење за археологију; научни комуникатор, Палата Науке; Одељење за археологију, Филозофски факултет Универзитета у Београду. nemanja.pavlovic.376@gmail.com

³ Тара Шегрт, студенткиња мастер студија на Универзитету у Београду- Филозофски факултет, одељење етнологија и антропологија. tara.segrt.2002@gmail.com

⁴ Анђела Милинковић, студенткиња мастер студија на Универзитету у Београду- Филозофски факултет, одељење етнологија и антропологија. andjelamilinkovic22@gmail.com

висини од приближно 890 метара, а окружен је планинским врховима као што су Мучибаба, Преграда, Црни врх и Сребрна глава. Атар села простире се све до српско-бугарске границе. Насеље има карактер сталног насељавања и развијало се спонтано, формирајући компактну стамбену структуру збијеног типа. Иако је просторна организација села неправилна, мрежа путева и распоред објеката прилагођени су разуђеној и динамичној топографији терена. У типолошком смислу, Сенокос припада групи села тимочког типа, што је карактеристично за већи број насеља на подручју Старе планине (Ранчев, Митровић и Васов, 2024).

Слика бр. 1: Мапа Републике Србије и позиција Сенокоса (Ранчев, Митровић и Васов, 2024; GoogleEarth).

Фокус рада усмерен је на анализу преостале воденице у насељу Сенокос, лоциране на току Воденичке реке. Историјски посматрано, Воденичка река је подржавала мрежу од 23 воденице које су одржавале локалне заједнице све до средине 20. века. Данас, услед руралне депопулације, нестанка млинарских пракси и континуиране физичке деградације и урушавања преосталих објеката, ово знање и материјално наслеђе брзо нестају. Многе воденице су структурно нестабилне, због чега је детаљна дигитална документација, посебно 3Д скенирање и моделовање, кључна за очување њихових просторних, технолошких и културних информација у условима даљег пропадања физичке структуре. Предметни објекат, преостала воденица, се типолошки класификује као воденица поточара са хоризонталним витлом и директним упливом воде. Конструктивни склоп карактерише спој масивних камених темеља и бондручног система са испуном од чатме (плетера или набоја). Специфичност просторне структуре огледа се у комбинаваној техници зидања, где су два фасадна платна изведена у камену. Кровна конструкција је дрвена, док је кровни покривач изведен од ломљеног камена (Фридрик, 1983).

Слика бр. 2: Слика предметне воденице (Фондација Неозоик, 2025).

Воденице представљају више од механичких објеката за прераду жита; оне су важни споменици народног градитељства који сведоче о техничком знању и неимарским праксама локалних заједница (Фридрих, 1983). Оне заузимају централно место у друштвеном животу села, делујући као својеврсна друштвена средишта и сегмент материјалне културе који је дубоко интегрисан у токове свакодневног живота руралних заједница (Фридрих, 1983). Истовремено, имале су значајну друштвену функцију као места окупљања и размене, дубоко интегрисана у свакодневни живот руралних заједница. Процеси миграције становништва ка градовима и смањење пољопривредне активности довеле су до њихове постепене деградације и напуштања (Љубљенов и Ротер-Благојевић, 2016).

Полазећи од наведеног контекста, овај рад нема за циљ да представи резултате спроведеног теренског истраживања, већ да формулише методолошки оквир и истраживачки приступ који ће бити примењени у будућем раду на терену. Истраживање је тренутно у фази припреме, те рад представља концептуални модел за систематско културно мапирање и анализу воденица у Сенокосу. У том смислу, основно истраживачко питање гласи: „на који начин културно мапирање као истраживачки поступак омогућава интеграцију материјалних и нематеријалних аспеката наслеђа у анализи воденица у Сенокосу?“

Рад је конципиран у оквиру пројекта „Не самелимо прошлост“⁵, који је усмерен на истраживање, документовање и очување воденице у Сенокосу, као и на идентификацију и мапирање преосталих, делимично урушених и потпуно урушених објеката као значајних елемената руралног културног наслеђа Старе планине. Кроз сарадњу археолога, архитеката, етнолога, студената и локалних становника. У том контексту, овај рад представља теоријско-методолошку основу за будуће теренско истраживање у Сенокосу.

У циљу остваривања постављеног истраживачког оквира, рад примењује комбиновани (мешовити) приступ који обухвата квантитативне и квалитативне методе. Овај приступ почива на принципу интеграције различитих типова података, при чему се квантитативна документација физичких структура допуњује квалитативним интерпретацијама локалних наратива.

Методолошки оквир истраживања заснива се на интеграцији просторне анализе, теренске документације и етнографског приступа (Brannen, 2005). Просторна анализа обухвата идентификацију и мапирање локација воденица у Сенокосу и њихових просторних односа у оквиру природног и антропогеног окружења, при чему се ослања на приступе просторне синтаксе (Hillier, 1996). Теренска документација укључује теренске школе, етнографске интервјуе, фотограметрију, QGIS мапирање и 3Д моделовање у циљу генерисања истраживачких података. Етнографски приступ заснива се на полуструктурираним интервјуима са локалним становништвом, у складу са стандардима квалитативног истраживања у друштвеним наукама (Мимица и Богдановић, 2007). Комбинацијом ових приступа омогућава се повезивање просторних, материјалних и наративних аспеката истраживаног наслеђа.

Мапирање воденица у Сенокосу представља значајан истраживачки поступак, имајући у виду да су многи традиционални објекти у овом окружењу већ претрпели нестручне адаптације које су нарушиле њихову аутентичност (Љубљенов и Ротер-Благојевић, 2016). Интеграција ових објеката у савремене урбанистичке и просторне планове, попут Просторног плана подручја посебне намене Парка природе „Стара планина“ (Уредба о заштити Парка природе „Стара планина“, 2009), од кључног је значаја за њихову заштиту и потенцијалну ревитализацију. Мапирање би омогућило прецизно евидентирање стања на терену, што представља предуслов за планску заштиту и могућу туристичку валоризацију, уз нагласак на интегрални приступ очувању природног и културног наслеђа (Aymerich & Llorens, 2024).

Адекватна процена значаја воденица могућа је само кроз разумевање културе и наслеђа, односно процеса којим се материјални предмети дефинишу као културно добро и преносе будућим генерацијама (Абт, 2014).

2. КУЛТУРА, МАТЕРИЈАЛНО И НЕМАТЕРИЈАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ

Култура се може посматрати као трајно и сложено питање које од најранијих времена заокупља људску мисао и које и данас измиче потпуном дефинисању и систематизацији. У друштвеним наукама и савременој антропологији култура се посматра као динамичан систем пракси, значења и материјалних односа који обликују друштвени живот. Уместо да се разуме као статичан скуп симбола или обичаја, култура се данас тумачи као процес који се непрекидно производи кроз интеракцију људи, простора и материјалних објеката.

У оквиру таквог приступа, посебан значај добија појам материјалне културе, који наглашава да материјални објекти нису само последица друштвених односа, већ активни учесници у њиховом обликовању. Према савременим теоријским приступима, предмети, простор и техничке структуре учествују у конституисању друштвених пракси, идентитета и колективног памћења (Miller, 2010; Hillier, 1996).

У том контексту, материјални објекти могу се посматрати као медијатори друштвених односа и носиоци културних значења, која се не налазе у самој ствари, већ настају у специфичним друштвеним и просторним контекстима. Ијан Ходер (Hodder, 1986) истиче да значења материјалне културе нису фиксна, већ контекстуално условљена и подложна различитим интерпретацијама. Овај приступ омогућава разумевање материјалних објеката као активних елемената у производњи друштвених односа и културних наратива.

⁵ Пројекат „Не самелимо прошлост“ реализују невалдине организације Фондација Неозоик и БалканАрхитрав, у оквиру мреже Balkan Museum Network, уз финансијску подршку фонда The Headley SEE Cultural Heritage Fund, са планираним трајањем од 2025-2026. године. За више информација посетити сајт: <https://www.neozoik.rs/nesameljimooproslost>

Посматрано из перспективе културног наслеђа, материјални остаци прошлости представљају не само физичке структуре, већ и простор у коме се укрштају сећање, пракса и идентитет. Очување и истраживање таквих објеката подразумева разумевање њихове улоге у локалним заједницама, као и начина на који су они интегрисани у свакодневни живот и просторну организацију.

У случају традиционалних воденица, оне се не могу посматрати искључиво као технички објекти за прераду житарица, већ као комплексни културни феномени који обједињују материјалне, просторне и друштвене аспекте руралног живота. Њихова анализа захтева интеграцију различитих нивоа тумачења, од физичке структуре и просторног положаја, до нематеријалних аспеката као што су локална сећања, наративи и праксе.

Полазећи од овог теоријског оквира, истраживање воденица у Сенокосу заснива се на разумевању материјалне културе као активног елемента у формирању руралног пејзажа и друштвених односа, при чему се простор, објекти и наративи посматрају као међусобно повезани слојеви исте културне целине.

Културно наслеђе представља динамичну и друштвено конструисану категорију која обухвата материјалне и нематеријалне аспекте културе који се у одређеном историјском контексту препознају као вредни очувања. У антрополошком смислу, наслеђе није инхерентно својство објеката, већ резултат процеса у којима заједнице, институције и стручњаци приписују значења одређеним културним феноменима (Smith, 2006).

Материјално културно наслеђе обухвата физичке објекте, грађевине и просторе који носе историјску, технолошку и симболичку вредност. У том контексту, материјални објекти нису само функционални артефакти, већ активни елементи који учествују у обликовању друштвених односа и културних значења (Miller, 2010). Материјали објекти на тај начин носе значења која превазилазе њихову функцију. Насупрот томе, нематеријално културно наслеђе односи се на нематеријална културна добра која припадају неком народу, а која су настала у прошлости и преносила се с генерације на генерацију углавном усменим путем. У то спадају разноврсни видови уметности, обичаји, религија, свечаности, спорт, музика, језик и тако даље и представљају интегрални део културног идентитета заједнице (Gajić, Vukolić, Stojanović, 2021).

Воденице у руралним пределима Србије представљају специфичан облик материјалног и техничког наслеђа који истовремено има и снажну друштвену и симболичку димензију. Оне нису само технолошки објекти за прераду житарица, већ и простори друштвене интеракције, размене знања и локалних пракси, дубоко укорени у животу руралних заједница (Фридрик, 1983). Воденице су често грађене као просторне културно-историјске целине, што подразумева да се поред самог објекта за мељаву штити и његово окружење, укључујући цркве, школе, кафане и стамбене куће (Aumerich & Llorens, 2024). Према својој урбаној морфолошкој структури, насеља у којима се воденице налазе (попут села на Старој планини) класификују се као „компактна планинска села“, која су се развијала дуж речних токова ради максималног искоришћења хидрографских ресурса (Љубљенов и Ротер-Благојевић, 2016). Истовремено, њихова архитектура и позиционирање у простору одражавају тесну повезаност са природним ресурсима, пре свега хидрографским условима (Фридрик, 1983).

Савремени процеси депопулације, урбанизације и промена у начину производње довели су до постепеног напуштања и физичке деградације већине традиционалних воденица. У таквим условима, њихова документација и анализа постају кључне за разумевање и очување овог сегмента руралног културног наслеђа (Фридрик, 1983).

У складу са савременим приступима у студијама наслеђа, посебан значај добија интеграција материјалних и нематеријалних аспеката, при чему се просторне, техничке и друштвене димензије посматрају као међусобно повезани слојеви истог културног феномена. У том смислу, културно мапирање представља методолошки оквир који омогућава систематско повезивање физичких структура са наративима, праксама и локалним знањима.

3. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање воденица у селу Сенокос заснива се на мешовитом (комбинованом) методолошком приступу који интегрише квантитативне и квалитативне технике прикупљања и анализе података (Brannep, 2005). Овакав приступ омогућава повезивање физичких, просторних и материјалних карактеристика воденица са нематеријалним аспектима локалног знања, сећања и усмених предања.

Основни циљ истраживања је документација, анализа и културно мапирање воденица у Сенокосу, као и разумевање њихове просторне дистрибуције, тренутног стања и значења у оквиру локалне заједнице.

Истраживање полази од следећих питања:

- на који начин су воденице просторно повезане са насељима и природним токовима (Hillier, 1996);
- како локална заједница перципира и памти воденице;
- на који начин се материјално наслеђе трансформише и нестаје у савременом контексту.

Квантитативна метода истраживања: Квантитативни приступ обухвата теренско мапирање и документацију физичких структура воденица у Сенокосу и дуж водотокова. Ова фаза укључује фотографско бележење затеченог стања, географско позиционирање објеката, као и израду техничке документације и табеларне евиденције стања објеката (Brannep, 2005).

Додатно, примењује се анализа просторних образаца у оквиру приступа просторне синтаксе (Hillier, 1996), како би се утврдиле везе између воденица, саобраћајних праваца и насеобинских структура.

Стање објекта може се валоризовати кроз једноставну скалу (нпр. од 1 до 5), чиме се омогућава упоредна анализа степена очуваности. Прикупљени подаци служе за формирање опште просторне слике и основа су за даљу анализу (Brauner, 2005). Даље у тексту дат је пример табеларне чек листе затеченог стања воденице.

Табела бр. 1: Пример CHECK LIST елемената за посматрање (Ненадовић, 1980) ⁶

ПРИРОДНЕ ПОЈАВЕ		
Објекат је изложен падавинама (нема кров)	да	не
Температурне промене су проблематичне (нагле и честе промене)	да	не
Објекат је изложен опасности од бујичне ерозије	да	не
Вегетација нарушава стабилност објекта	да	не
Постоји опасност од пожара	да	не
Објекат је угрожен од животиња, птица и инсеката	да	не
ДРУШТВЕНЕ ПОЈАВЕ		
Објекат је био изложен штетним деловањем ратова и револуција	да	не
Објекат је био изложен девасстацији и у периоду мира	да	не
Објекат је био девастиран због незнања о његовој вредности	да	не
Објекат је коришћен у војне сврхе	да	не
Објекат је занемарен услед развоја цивилизације (промене са једне на другу)	да	не
ЕКСПЛОАТАЦИЈА ПРИРОДНИХ БОГАТСТВА		
У близини објекта постоје велике индустрије	да	не
Постоје опасности од подземних нивоа воде или преусмеравањем тока реке	да	не
У близини постоје телекомуникациона и електрична постројења	да	не
САВРЕМЕНИ САОБРАЋАЈ		
Друмски и железнички саобраћај лоше утиче на стабилност објекта	да	не
САВРЕМЕНА УРБАНИЗАЦИЈА		
Објекат је изложен опасности од планског рушења	да	не
Објекат је остављен да пропада	да	не

Квалитативна метода истраживања: Квалитативни део истраживања усмерен је на разумевање значења, сећања и локалних интерпретација воденица. Подаци се прикупљају путем полуструктурираних интервјуа са локалним становништвом, у складу са етнографским приступом (Мимица и Богдановић, 2007). Према Социолошком речнику (Мимица и Богдановић, 2007) интервју представља истраживачку технику којом се прикупљају подаци путем разговора између испитаника и истраживача. Како је јасно да испитаник поседује могућности давања лажних, истинитих, потпуних и непотпуних одговора, на истраживачима преостаје да осветле субјективност којом одише ова техника. При откривању искренности испитаника посебно у прилог иде сама природа интервјуа - истраживач има прилику да види свог испитаника уживо и на основу његовог говора тела да донесе извесне (мада, по мом мишљењу, не толико поуздане) закључке. Под термином „природни интервју“ се мисли на теренске интервјуе који се одигравају у природном окружењу испитаника који припадају датом заједници, а који су окупљени спонтано и они су углавном допуна посматрању. С друге стране, постоје и формални теренски интервјуи који се одликују сакупљањем специфичних испитаника тако да то иде у прилог циљевима истраживања које је научник поставио. У овом случају, на научнику је и да позове одабране испитанике на неко одеђено место где ће се интервју одиграти, те ту нема простора за спонтаност као у природним теренским интервјуима (Мимица и Богдановић, 2007).

Интервјуи ће омогућити прикупљање података о:

- историјама воденица,
- локалним предањима и митовима,
- начинима коришћења и организацији рада у воденицама,
- променама у начину живота које су довеле до њиховог напуштања.

Квалитативни подаци допуњују просторне и техничке налазе, омогућавајући интеграцију материјалног и нематеријалног аспекта наслеђа.

4. ОЧЕКIVАНИ РЕЗУЛТАТИ И АНАЛИТИЧКИ ОКВИР

Очекује се да истраживање произведе три нивоа резултата:

- просторни, који се односе на дистрибуцију воденица у односу на хидрографију и насеља,
- материјални, који обухватају стање очуваности и типологију објеката,
- интерпретативни, који произилазе из локалних наратива и сећања.

Интеграцијом ових нивоа формира се оквир културног мапирања као методе која повезује физичке структуре са друштвеним значењима.

⁶ Припремила Љиљана Божић – конзерваторске смернице пред излазак на терен – Пројекат „Не самелјимо прошлост“ 2025/26

Истраживање тежи ка апликативном нивоу, нудећи теоријско-методолошки водич за мапирање руралног културног наслеђа. Интеграцијом ових нивоа формира се оквир културног мапирања као методе која физичке структуре трајно повезује са друштвеним значењима и савременим развојним потребама заједнице.

5. ЗАКЉУЧАК

Ово истраживање је конципирано као теоријско-методолошки оквир за систематско културно мапирање воденица у селу Сенокос на Старој планини. Полазећи од просторних, историјских и друштвених специфичности руралних насеља источне Србије, рад је настојао да покаже да воденице не представљају изоловане техничке објекте, већ саставне елементе ширег културног пејзажа који је обликовала дуготрајна интеракција између природних услова, техничког знања и локалних заједница.

Сагледавање воденица кроз савремене теорије материјалне и нематеријалне културе указују на то да оне функционишу као активни чиниоци у производњи простора, друштвених односа и колективног памћења. Њихова просторна дистрибуција у односу на водене токове и насеобинске структуре није случајна, већ одражава дуготрајно акумулиране обрасце коришћења ресурса, кретања становништва и организације свакодневног живота. На тај начин, воденице се могу тумачити као материјализовани трагови техничке рационалности и локалних адаптационих стратегија (Фридрик, 1983).

Мешовити методолошки приступ истраживања настојаће да се позиционира као адекватни оквир за интеграцију различитих нивоа података. Квантитативни сегмент истраживања омогућава прецизну просторну документацију, типологију и процену степена очуваности објеката, док квалитативни приступ кроз етнографске интервјуе омогућава реконструкцију локалних знања, наратива и симболичких значења која су везана за воденице. Њиховом интеграцијом превазилази се класична подела између материјалног и нематеријалног наслеђа, при чему се наслеђе посматра као јединствен, слојевит и друштвено условљен систем.

Резултати истраживања настојаће да покажу да културно мапирање може представљати не само технички инструмент документације, већ и аналитички оквир који омогућава разумевање начина на који се наслеђе производи, трансформише и одржава у савременим руралним контекстима. Просторни, материјални и интерпретативни нивои података заједно би омогућили свеобухватније разумевање улоге воденица у формирању локалног идентитета и руралног пејзажа.

Узимајући у обзир процесе депопулације, промене у начину производње и све израженију физичку деградацију традиционалних објеката, документовање и мапирање воденица постају кључни предуслови њихове заштите и потенцијалне ревитализације. Ови процеси истовремено отварају могућност за интеграцију културног наслеђа у одрживе развојне стратегије, посебно у оквиру просторно-планских и туристичких политика које уважавају специфичности локалних заједница (Aymerich & Llorens, 2024).

Коначно, овај рад ће настојати да покаже да очување воденица у Сенокосу не подразумева искључиво конзервацију физичких структура, већ и реконструкцију односа између простора, знања и сећања. У том смислу, културно мапирање се у перспективи може успоставити као метод који омогућава истовремено документовање и интерпретацију наслеђа, доприносећи његовом разумевању као живог и динамичног процеса, а не као статичног остатка прошлости.

Тежећи апликативним резултатима, овај рад је настојао да дефинише теоријско-методолошки оквир за мапирање руралног културног наслеђа које превазилази пуку техничку документацију. Мешовитим методолошким приступом мапиране физичке структуре могу трансформисати у носиоце друштвених значења, чиме се наслеђе директно ставља у функцију савремених потреба локалног становништва.

📖 РЕФЕРЕНЦЕ

- Љубљенов, Г. Б. и Ротер-Благојевић, М. (2016). Disappearance of the traditional architecture - The key study of Stara Planina villages. *SAJ - Serbian Architectural Journal*, 8, 43-58.
- Мимица, А. Богдановић, М (ур.) (2007). *Социолошки речник*. Београд: Службени гласник.
- Ненадовић, С. М. (1980). *Заштита градитељског наслеђа*. Универзитет у Београду – Архитектонски факултет.
- Ранчев, Б., Митровић, И., и Васов, М. (2024). Биоклиматски аспекти традиционалне вернакуларне архитектуре Старе планине на примеру села Сенокос. У *Зелена градња 2024: Национална конференција са међународним учешћем* (стр. 87–92).
- Уредба о заштити Парка природе „Стара планина“. *Службени гласник РС*, (23). (2009).
- Фридрик, Р. (1983). Увод у проучавање старих воденица [Introduction to the study of old watermills]. *Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе*, XV, 95-116.
- Абт, Џ. (2014). *Порекло јавног музеја*. У Ш. Макдоналд (пр.), Водич кроз музејске студије. *Clio и Народни музеј*.
- Aymerich, M., & Llorens, L. (2024). *Watermills in Bistrica, Serbia: Technical report (7 Most Endangered 2023)*. Europa Nostra & European Investment Bank Institute.
- Brannen, J. (2005). Mixing methods: The entry of qualitative and quantitative approaches into the research process. *International Journal of Social Research Methodology*, 8(3), 173–184.
- Dragan, A., Crețan, R., & Terian, M. I. (2024). Landscapes of watermills: A rural cultural heritage perspective in an East-Central European context. *Heritage*, 7(9), 4790-4813.
- Hodder, I. (1986). *Reading the past: Current approaches to interpretation in archaeology*. Cambridge University Press.
- Hillier, B. (1996). Space and spatiality: What the built environment needs from social theory. *Architectural Design*, 66 (11-12), 31-35.
- Miller, D. (2010). *Stuff*. Polity.
- Smith, L. (2006). *Uses of Heritage*. Routledge.